

Mafia neschopných v slovenskej vede

Fedor Blaščák, Jozef Nosek a Ladislav Kováč

(Poznámka po uverejnení textu: Pôvodný názov textu bol „Zdravie spoločnosti záleží od zdravia ich univerzít“, v druhej korektúre bol autorom navrhnutý iný titul, s ktorým autori tiež súhlasili, znel: „Vzdelanie nie je tovarom.“ Nevhodný titul „Mafia neschopných v slovenskej vede“, ktorý naprosto nevyjadruje názory autorov, svojvôľne dala textu redakcia týždenníka Trend.)

Zdravie spoločnosti závisí aj od zdravia jej univerzít, tvrdia v rozhovore vedci Ladislav Kováč a Jozef Nosek.

Prvý verejný prejav nového britského premiéra je už tradične stručným komentárom úspechov predchádzajúcej vlády. Aj preto je demokracia na britský spôsob vzorom. „Som veľký, lebo stojím na pleciach veľkých.“ Túto vetu od sira Isaaca Newtona by zas mohli pokojne podpísať takmer všetci veľikáni vedy. Demokracii v politike, rovnako ako nárastu poznania vo vede sa preto dobre darí tam, kde ju vytrvalo sprevádza medzigeneračná kontinuita sprostredkovaná výchovou. O kontinuite v slovenskom akademickom prostredí sa TREND zhováral s vedcami dvoch generácií - Ladislavom Kováčom a Jozefom Nosekom.

Aké boli vyhliadky a možnosti mladého biochemika začiatkom 60-ych rokov?

L.K.: Šesťdesiate roky dvadsiateho storočia boli vyvrcholením „zlatého veku“ vedy. Pre bádanie boli otvorené nové zlaté bane. Len bolo treba vedieť, na ktorom správnom mieste začať kopat'.

Výskum, ktorý ste vtedy založili a viedli sa spomína v súvislosti s Nobelovou cenou. Ako to bolo?

L.K.: Podmienky úspechu vo vede boli tie isté, aké dnes: mať vynikajúcich učiteľov, pracovať v kolektíve entuziastov a mať dostatočné materiálne prostriedky. Na Karlovej univerzite v Prahe som sa učil fyzikálnej chémii od Jaroslava Heyrovského, jediného československého nobelistu za vedu. Do vedeckého výskumu v biochémií ma zasvätil Arnošt Kleinzeller, ktorý bol žiakom britského nobelistu Hansa Krebsa. Po príchode na bratislavskú prírodovedeckú fakultu mal som možnosť vybrať si za kolegov najlepších žiakov. Fakulta nemala vtedy vlastnú budovu, pracovisko biochémiie sídlilo na Sasinkovej ulici. Boli sme priam hermeticky odizolovaní od ostatného sveta, od tlaku ku priemernosti, pohodlnosti, klebeteniu a táranu, a najmä politickej konformnosti. Boli sme takým nenormálnym „ostrovčekom normálnosti“ v oceáne absurdnosti komunistického režimu.

Ako to vyzeralo s materiálnym vybavením?

L.K.: Biedne, ale dokázali sme z núdze urobiť cnosť – začali sme robiť výskum takým spôsobom, akým vo svete nikto. Počiatkom týždňa som v obchode kúpil za korunu desať dekagramov pekárskoho droždia a to nám slúžilo na výskum premeny energie v bunke. Na jedinej mašine, ktorú sme šťastnou náhodou mali: Warburgovom prístroji. Po čase sme si už kvasinky dokázali sami pestovať; z kvasiniek pripravovať mutanty a na nich sme riešili tie problémy, čo inými prístupmi skúmali vedci v bohatom zahraničí. Vlastne pod tlakom biedy sme svet predbehli o desaťročia: dnes sú mutanty kvasiniek bežným organizmom v každom laboratóriu biochémiie a molekulárnej biológie. Tento predstih pred svetom, to bolo to, prečo sa bratislavská skupina bioenergetikov dostala do širšieho výberu návrhov na Nobelovu cenu. **Napriek vynikajúcim výsledkom ste neskôr museli fakultu opustiť. Čo sa stalo?**

L.K.: O tom, že sme sa dostali medzi kandidátov na prestížnu cenu, som sa dozvedel už len ako klinický chemik psychiatrickej liečebne v Pezinku. Normalizačné čistky v r. 1970 biochemické pracovisko na univerzite zlikvidovali. Dôvod bol slovensky štandardný: závišť. Keď sa previerky robili, ja som bol v USA. Mladí kolegovia, ktorí v podmienkach našej „splendid isolation“ považovali za samozrejmé, že treba diskutovať a držať sa svojho názoru, pred preverovacími povedali rovno, čo si mysleli o okupácii a normalizácii. A tak strana a vedenie školy rozhodli, že takých pravdovravných učiteľov škola nepotrebuje. Mená ľudí, čo to urobili, nie z viery na princípy, ale zo zbabelosti a strachu, mali by byť zachované ako varovanie pre dnešných potenciálnych oportunistov. Tu sú: predseda strany Milan Mrciak, dekan Ernest Krist, vedúci katedry organickej chémie a biochémie Viktor Sutoris. Prvý zomrel; poslední dvaja žijú a v r. 2009 ich rektor Univerzity Komenského František Gahér ocenil medzi tými, čo sa zaslúžili o rozvoj univerzity. Po návrate z USA, postavil som sa na obranu mladých kolegov. Myslel som si, že za mnou stoja uznania a pocty, čo sa mi v USA dostali, vrátane ponúk zamestnaní na amerických univerzitách – tie som neprijal, lebo som sa vracal s odhodlaním, že Američanom dokážeme, že sa im vieme vyrovnávať. Skončil som v blázinci – na šťastie, nie ako pacient, ale ako chemik, ktorý musel živiť rodinu analýzou krvi a moču pacientov. Až po roku 1989 sme mohli nadviazať na prerušenú prácu. Šťastie ma neopustilo: môžem sa tešiť z úspechov novej generácie, i z úspechov už ich vlastných žiakov. **V spomienke na Jána Lajčiaka uvádzate, že „najhoršie, čo môže intelektuála postihnúť je ľahostajnosť a zabudnutie.“ Komunita a jej intelektuálna dynamika má preto práve vo vede rozhodujúcu úlohu. Čo musí spĺňať na to, aby namiesto neohrožujúceho prostredia nefungovala skôr ako mafia?**

L.K.: Slovo „mafia“, čo ste použili, žiaľ, charakterizuje stratifikáciu postkomunistického spoločnosti. Všade. Vo vede sa do mafii združujú menejcenní a neschopní zo starej a strednej generácie, ktorú až na výnimky komunizmus vycvičil v oportunizme. Ich dnešná úspešnosť ako by dokazovala mladým, že sa v živote oplatí nemať vlastné názory a vždy sa iba prispôsobovať. Moja životná skúsenosť ma priviedla k záveru, že najstrašnejšou solidaritou je solidarita neschopných.

Je práve toto dedičstvom normalizácie, ktoré spravujeme dodnes?

L.K.: Predpoveď Rolfa Dahrendorfa, že po páde komunizmu si regenerácia inštitúcií vyžiada aspoň 60 rokov, sa potvrdzuje. Len sa k bremenu komunistického dedičstva nadkladá ešte celosvetová labilizácia hodnôt. Pred výzvou, čo ľuďstvu stavia dynamika doby, mali by sme stáť solidárni stará, stredná i mladá generácia; starí konzervatívnym dôrazom na tradičné hodnoty, mladí odvážnym skúšaním s hľadaním alternatív k tým štandardom, ktoré nám vnucuje priemer spoločnosti, a teda väčšina.

Akademické prostredie je konzervatívne, miera zotrvačnosti jeho modelov fungovania narastá v prostredí bez odporu. Ako v tejto súvislosti – ako vtedajší minister školstva - spätne hodnotíte rozhodnutie ponúknuť vysokým školám tak širokú mieru autonómie? Platí aj tu, že stačí sa postarať o slobodu a všetko ostatné sa postará samo o seba?

L.K.: Otázka o miere akademickej slobody je podstatná. Po páde komunizmu tí, čo sme sa dostali do politických funkcií, chceli sme rýchlo obnoviť „normálny“ stav. Preto napríklad vysokoškolský zákon napodobňoval zákony západoeurópskych krajín. Keď sme koncipovali v zákone, že akademických funkcionárov volí senát, nemohlo nám napadnúť, že sa za dekanov a rektorov dajú zvoliť predsedovia senátov – predpokladali sme, že by im pocit hanby nemal dovoliť takého krikľavé zneužitie moci. Tak isto sa nedalo predvídať, že tajné hlasovanie v riadiacich orgánoch na všetkých stupňoch školy, ba aj vo vedeckých radách, bude slúžiť na udržovanie slovenských necností: kultu priemeru, závišti, rodinkárstva, solidarity kamarátov z mokrej štvrte.

Pod'me uvažovať generačne. Genetik Ľubomír Tomáška apeluje na strednú generáciu vedcov, aby sa mobilizovala v boji s vyhorenými šesťdesiatnikmi, a tiež na to, aby sa pre

apatických dvadsiatnikov stala vzorom. Nie je stredná generácia všeobecne práve tou „chýbajúcou generáciou“, formovanou starým režimom pridlho na to, aby si vedela slobodne zvoliť a nastoliť svoj vlastný, nový? Dávate strednej generácii súčasných slovenských akademikov v tomto boji šancu?

L.K.: 20 rokov po komunizme máme v spoločnosti tri generácie: starú, zmrzačenú komunizmom – pričom k mrzákom rátam ako tých, čo z komunizmu ťažili tak tých, ktorí mu vzdorovali a ktorých ublížil – strednú, čo si ešte dobu pamätá, a mladú, čo už o zlých časoch skoro nič nevie. Starí, žiaľ, obsadili v akademickom živote vedúce pozície a nedajbože ich z nich dostať; prípadne si našli výhodné, mocensky dôležité pozície garantov či vedúcich katedier na nových vidieckych univerzitách. Stredná generácia by dnes mala mať kľúčové pozície a ak ich nemá, mala by si ich vy dobyť – v takom zmysle chápem Tomáškov apel.

A čo mladí?

L.K.: Mladá generácia sa mi javí neobyčajne heterogénna. Obávam sa, že pre veľkú časť mladých sú naďalej vzorom života a kariéry tí starí, čo boli po celý život úspešní vzhľadom k svojej pružnosti a prispôsobivosti. Zdá sa mi, že budúci osud našej vedy a vzdelanosti leží v rukách strednej generácie: ona musí vyčistiť pole a skultivovať ho do tej podoby, že na ňom nebudú priaznivé podmienky pre rast buriny.

Jozef Nosek: Keby som neveril, že moja generácia má šancu, ostal by som pracovať v zahraničí alebo volil kariéru v súkromnej sfére. Stredná generácia predstavuje väčšinu ľudí, ktorí opustili naše vysoké školy v druhej polovici 80-tych a v 90-tych rokoch. Už nie ako jednotlivci, ale ako celá generácia sme dostali príležitosť získať cenné skúsenosti dlhodobými študijnými a pracovnými pobytmi v zahraničí. Tí, ktorí uspeli v cudzine majú veľké šance uspieť aj doma, aj keď tu prakticky nemáme podmienky porovnateľné so špičkovými pracoviskami v zahraničí. Neznamená to, že u nás nie sú skvelí vedci a pedagógovia. Ale, až na malé výnimky títo ľudia absentujú v top-managmentoch akademických inštitúcií. Skúste urobiť jednoduchú analýzu ako vyzerá zloženie vedeckých rád, či senátov našich univerzít a jej výsledky potom konfrontujte s výsledkami nedávnych volieb rektorov a dekanov. Úspech našej generácie preto závisí najmä od toho, ako budeme schopní identifikovať a motivovať talentovaných mladých ľudí a zároveň systematicky podporovať a presadzovať elitu do riadiacich pozícií v akademickej sfére.

U nás sa v tejto súvislosti dobre darí lamentáciám a apelovaniu. Čo ale treba robiť?

L.K.: Pripájam sa k realistickému pohľadu Noseka a Tomášku. Nemá význam lamentovať, nadávať a ohovárať. Príslušníci strednej generácie, ktorí majú profesionálny kredit u nás i v zahraničí, sa musia usilovať zaujať v našom akademickom živote rozhodujúce mocenské pozície a nepripustiť, aby ich obsadili mafie bezzásadových pohrobkov komunizmu.

J.N.: Novozvolený rektor Univerzity Komenského Karol Mičieta sa vyjadril, že za najväčšie problémy vysokých škôl považuje „financie, financie a financie“. No naliatie veľkého objemu peňazí do našich vysokých škôl samo o sebe problém kvality nevyrieši. Bez jasnej vízie a koncepcie, ktorá povedie k radikálnej reforme našich vysokých škôl by to boli premrhané peniaze. Jednotlivé vysoké školy by si mali jasne definovať misiu a následne by mali byť hodnotené podľa toho, ako ju naplňajú. Pritom bude nevyhnutné zmeniť aj spôsob hodnotenia. Súčasný mechanizmus komplexných akreditácií zlyhal. Predstavuje nesmiernu byrokratickú záťaž a problém kvality nevyriešil. Pred časom sme s Ľubomírom Tomáškom prirovnali dnešný spôsob hodnotenia vysokých škôl k testovaniu kvality mlieka v Číne, ktoré viacerí výrobcovia obchádzali pridávaním toxického melamínu. Analogicky, hodnotenie vedy založené len na počtoch publikácií a citácií nie je dostatočnou zárukou kvality najmä preto, lebo v systéme už vznikli rôzne formy „scientometrickej rezistentných parazitov“.

Pokračovanie v tradícii vytvárania polovzdelancov považujete za zničujúce. Aké kritérium na rozlišovanie medzi vzdelanosťou a polovzdelanosťou máte pri tom na mysli?

L.K.: Po páde komunizmu sme u nás zaviedli západné kritériá merania kvality vo vede podľa citačného indexu a či impaktného faktora. Zdá sa, že u nás, ale rovnako aj vo svete, sa z honby za citáciami stala modla. Kvalita vedeckej osobnosti je určená mnohými inými premennými, ako napríklad profesionálnou spôsobilosťou hodnotenou vlastnou odbornou komunitou, medzinárodnou prestížou, obľúbenosťou u študentov; angažovanosťou na duchovnom raste spoločnosti; entuziazmom.

Ak by ste mali rozhodnúť o troch oblastiach vedy a výskumu, ktoré by sa stali systematicky protežované s cieľom dosiahnuť v nich medzinárodnú úroveň, ktoré by to v našich podmienkach, podľa vás, mali resp. mohli byť?

L.K.: Odpoveď je jednoznačná: Musíme vytipovať mimoriadne osobnosti a dať im slobodu vo voľbe zamerania ich výskumu. Nesnažme sa napodobňovať svet a výskumné priority nastavovať podľa toho, čo sa práve vo svete nosí! Tvorme ústavy podľa osobností, ktoré máme a nie podľa vopred vymyslených cieľov: samotnou podstatou vedy ako rastu poznania je fakt, že sa nový objav nedá predvídať – a teda ani plánovať.

J.N.: Súhlasím. Nemali by sme sa snažiť arbitrárne určovať prioritné oblasti, ale identifikovať špičkové osobnosti a ich tímy, ktoré by následne získali rádovo vyššiu finančnú podporu na svoje výskumné aktivity, než ktorú umožňujú súčasné grantové schémy. Ďalšou možnosťou je vytvoriť novú inštitúciu doslova „na zelenej lúke“, ktorej pracovníci by boli vyberaní v medzinárodnom konkurze. Je to overený model. Najbližším príkladom nám môže byť viedenské Biocentrum.

Aká je, respektíve mala by byť súčasná myšlienka univerzity ako verejnej inštitúcie? Aké dominanty vidíte na jej hodnotovom pozadí?

L.K.: Keď sme po novembri 1989 pripravovali nový vysokoškolský zákon, chcel som, aby začínal preambulou: „Vysoké školy sú výskumné inštitúcie, ktoré robia vedecké bádanie v spojení s výučbou študentov“. Mala sa tak vyjadriť prioritna vedeckého bádania a neoddeliteľné spojenie medzi výskumom a výučbou. S tým súvisela aj snaha pretransformovať akadémiu vied na novú vysokú školu. Žiaľ, akadémia ostala a miesto toho vyrástli na Slovensku početné vysoké školy, ktoré nesú hrdý názov „univerzita“, no vedeckému výskumu sa venujú poskromne – podľa toho vyzerá na nich aj vzdelávanie študentov. Vysokoškolský študent musí byť v kontakte s učiteľmi, ktorí vedecky bádajú a cez nich získavať obraz o najsúčasnejšom stave poznania. Výchova mladých ľudí musí byť na prvom mieste rozvíjaním a kultivovaním emócií a tým formovaním ušľachtilých osobností a až sekundárne „vbíjaním“ do mozgov mladých ľudí konkrétnych znalostí a prípravou na profesionálny život.

J.N.: Považujem za chybnú predstavu, aby univerzity pripravovali špecialistov úzko zameraných vo svojom odbore s cieľom pripravovať kvalifikovanú pracovnú silu pre konkrétne firmy. To je skôr úloha pre technické a odborné školy. Misiou univerzity by mala byť výchova ľudí pripravených identifikovať a riešiť problémy, ktoré dnes ani nepoznáme. Naše univerzity by preto nemali vyučovať, ale vychovávať. Vzdelanie, ktoré by mali poskytovať musí absolventom umožniť efektívne komunikovať s odborníkmi z rôznych oblastí, pracovať v medziodborových a medzinárodných tímoch, samostatne hľadať riešenia komplexných problémov a získať návyky kriticky hodnotiť dosiahnuté výsledky. Vysoké školy nie sú hypermarkety so vzdelaním. Nemôžeme, priam nesmieme, považovať univerzitných učiteľov len za zamestnancov, študentov len za klientov a vzdelanie len za tovar. Klasická univerzita je komunitou učiteľov a študentov, v ktorej dochádza k otvorenej a férovej súťaži názorov. Smerovanie k modernej univerzite výstižne formuloval profesor Šucha vo svojej novej knihe „Aby univerzita mala dušu“.

Na záver. Čo tu – vo vede na Slovensku - tých šikovných ľudí stále drží? A čo sa musí stať, aby sa domov vrátili tí, čo uspeli vonku?

J.N.: To, že mladí ľudia odchádzajú do zahraničia za štúdiom alebo prácou nie je zásadný problém. Ani to, že sa mnohí rozhodli zotrvať v cudzine. Dokonca považujem za nevyhnutné, aby mladí chodili „do sveta na skusy“. Chybou však je, že nedokážeme efektívne využívať schopnosti, skúsenosti a kontakty tých, ktorí v zahraničí pracujú a rovnako nemáme vytvorený systematický mechanizmus, ktorým by sme dokázali motivovať tých čo v zahraničí uspeli k návratu alebo rovno získavať pre naše akademické inštitúcie zahraničných odborníkov.

L.K.: Správna otázka. Neraz som ju diskutoval s kolegami mojej generácie: ťahala nás nazad emocionálna pripútanosť k tejto krajine. Iracionálne „národovectvo“, ktoré do nás vpečatili, imprintovali, rodina, vrstovníci a školy. Túto emocionálnu priviazanosť, ba doslova púta, už mladí vari neprežívajú. Svet sa globalizuje. Musíme preto pre mladých nájsť racionálne dôvody pre vlastenectvo: Slovensko predstavuje kultúrne spoločenstvo optimálnych rozmerov pre uspokojivý, príjemný život moderného človeka. Umelci tu môžu mať rozumný počet umeleckých zoskupení. Veda môže mať v krajine takýchto rozmerov „ľudskú“, tak trochu komornú veľkosť; môže si tu stavať neštandardné, originálne výskumné programy. Dnes sa ešte chceme svetu vyrovnáť tak, že napodobňujeme iných. Trochu potrvá, kým sa budeme vedieť svetu postaviť seabedome tvárou v tvár, hrdí na svoju originalnosť – aj keď si myslím, že Jožko Nosek a Ľubko Tomáška už takto konajú. Zopakujem to, čo som už neraz povedal: O tom, akými emóciami a hodnotami bude nastupujúca mladá generácia imprintovaná, rozhodnú, povedľa rodiny, učitelia. A teda – vraciam sa k hlavnej téme nášho rozhovoru – univerzity. Univerzita je vrcholnou duchovnou inštitúciou spoločnosti. Zdravie spoločnosti závisí od zdravia jej univerzít.

Ladislav Kováč (1932): *Profesor biochémie na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. V rokoch 1989–1990 bol ministrom školstva, mládeže a telesnej výchovy SR a v rokoch 1991–1992 veľvyslanec ČSFR pri UNESCO v Paríži.*

Jozef Nosek (1967): *Profesor biochémie na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. Od roku 2001 pracuje ako International Research Scholar amerického medicínskeho ústavu Howarda Hughesa. V roku 1994 spolu Ľubomírom Tomáškom založil spoločné laboratórium katedier biochémie a genetiky, ktorého výskumné zameranie nadväzuje na vedeckú školu Ladislava Kováča.*

Foto - Miro Nôta

Článok vyšiel v Špeciáli Vysoké školy, ktorý je prílohou aktuálneho vydania TRENDU č. 48. Rozhovor viedol Fedor Blaščák.